

Avtor besedila: doc. dr. Daniel Siter, raziskovalec na Univerzi Alma Mater Europaea – Fakulteti ISH in Mednarodnem raziskovalnem centru druge svetovne vojne Maribor.¹

Spoštovane občanke in občani, cenjeni visoki gosti, spoštovani župan Matej Slapar in predsednik Zveze združenj borcev za vrednote NOB Kamnik Igor Kanižar, prijatelji zgodovine in ostali navzoči na današnji svečani slovesnosti ob prihajajočem državnem prazniku dnevu upora proti okupatorju. Hvaležno se zahvaljujem obema organizatorjema za povabilo na dogodek. Počaščen sem, da se je zbralo tolikšno število ljudi. Z osrednjim nagovorom želim osvetliti nekatere ključne dogodke, ki so zaznamovali to območje in pretekli čas.

Vojne in njeni popolni nesmisli ali povedano drugače: nadaljevanje politike z drugimi sredstvi vladajoče klike, ki se ne glede na trpljenje in pobijanje nedolžnih ljudi spusti v medsebojno kazanje mišic, spopadanje, rožljanje z orožjem, trganje zemlje in uničevanje pridelkov pridnih ljudi pod gosenicami težkih tankov. Agresorji še vedno ne razumejo dejstva, da vojne pomenijo trajno zapuščino tragičnih zgodb. Tako za zmagovalce kakor poražence. Neizmerno bi si želel, da bi se dogodki v teh grozljivih letih odvijali drugače, kot so se. Toda preteklost je prikazala drugačno sliko, na svetovnem obzorju je bil nacifašistični sovražnik z drugimi načrti s podobo sveta in družbe, v kateri Slovenci nismo imeli svojega kotička in položaja. Vsi se niso sprijaznili s takšno ureditvijo. Zgodil se je upor – osnovna človeška vrednota in vrlina, ki pa ni potekal zgolj na frontah, v temačnih gozdovih in prostranih travnikih z orožjem v rokah. Upor v prilagojenih oblikah se je prav tako vršil na miselnem, intelektualnem, umetnostnem in kulturnem področju.

Pri kompleksnosti druge svetovne vojne na Slovenskem se soočamo s prepletenimi vzročno-posledičnimi povezavami. Današnjega svečanega dogodka ne moremo razumeti brez širšega zgodovinskega ozadja. Čas druge svetovne vojne na Slovenskem v letih 1941–1945 pomeni najtemnejše poglavje in enega najbolj kritičnih trenutkov – morda celo najkritičnejši trenutek – slovenske narodne zgodovine. Slovenski narod je bil ob invaziji sil osi z dominantno vojaško vlogo Hitlerjeve Nemčije aprila 1941 postavljen pred najtežjo preizkušnjo dotlej. Če si pred svoje oči prislikamo zemljevid takratne okupirane Evrope, ne boste nikjer na evropskem kontinentu našli naroda, tako majhnega, kakor je bil slovenski, okupiranega s strani tolikšnega števila tujih zavojevalcev. Nikjer. Štirje okupatorji (torej nacistična Nemčija in fašistična Italija, Madžarska in ustaški režim Neodvisne države Hrvaške) in ne trije, kakor se je to v slovenski

¹ Pri uporabi posameznih izsekov in javnem objavljanju obvezno ustrezno navajajte (citirajte) **moje avtorstvo in afiliacijo z obema navedenima ustanovama** (Univerza Alma Mater Europaea in Mednarodni raziskovalni center druge svetovne vojne).

družbi dolgo časa predstavljalo in se ponekod še vedno predstavlja, so okupirali, razkosali in si razdelili slovensko ozemlje med štiri različne državne entitete. Mednje so vplekli približno 670 km zastraženih, zagrajenih, zaminiranih in ožičenih okupacijskih meja. Ena izmed njih, državna in okupacijska meja med nacističnim delom zasedene Slovenije in italijanskim okupacijskim območjem, torej Ljubljansko pokrajino, je potekala v sorazmerni bližini Kamnika. Imperij Tretjega rajha se je do poznih poletnih mesecev leta 1942 raztezal na gromozanskih razsežnostih: od neskončnih pokrajin Sovjetske zveze na vzhodu pri Stalingradu, Kavkazu, Kaspijskem jezeru, Leningradu in Moskvi do današnje špansko-francoske državne meje na zahodu, od severnoafriških peščenih sipin na jugu do skrajnega Severnega rta evropskega kontinenta na severnem Norveškem. V tem imperiju prostora za Slovence ni bilo. In proti točno takšnemu imperiju se je že v aprilu 1941 vstal tudi majhen, a odločen in svobodoljuben slovenski narod.

Veste, kaj je zgodovina prav tako pokazala? Da imajo vsi dogodki svoje izvirne korenine, njihovo vsebinsko in časovno ukalupljanje pa je lahko povod za napačne interpretacije. April 1941 se ni zgodil aprila 1941, temveč mnogo prej – mnogo let preden je odjeknil uvodni strel druge svetovne vojne. Osnovni zametki in temeljna podlaga šestoaprilskega napadu ter vsem kasnejšim raznarodovalnim, ponemčevalnim in genocidnim ukrepom, vpeljanim nad slovenskim prebivalstvom, so bili v osnovi tlakovani že v predvojnem obdobju s protislovenskim delom Kulturbunda – podaljšane roke nacistične ekspanzionistične politike, ki je svoje lovke s svojimi člani razpredal tudi v okolišu Kamnika. Konkretno iz delujoče kulturbundovske celice v Ljubljani.

Nacistični režim je bil najhujši, najsilovitejši in najbrutalnejši. Končni cilj je bil vsem isti – tj. izbris Slovencev in slovenstva, zgolj metode in časovni rok so se razlikovale. Danes stojimo na območju, ki je bil pod nacističnim okupacijskim režimom. Nemški okupator je Slovence takoj po zasedbi obsodil na narodno smrt. Prizadeval si je za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote. Predvidena je bila izvršitev t. i. etnocida, kar se naj bi doseglo z uporabo raznarodovalnega in germanizatorskega programa, razčetrjenja slovenske identitete, zločinskega terorja in genocidnih metod. V prostoru napovedanega tisočletnega Tretjega rajha naj bi Slovenci med vsemi zatiranimi narodi po vsej okupirani Evropi izginili v enem najkrajših časov – v kakšnih štirih ali največ petih letih, po nekaj desetletjih pa bi se spremenili samo še v zgodovinski pojem. Ali poenostavljeno: obsojeni smo bili, da za vselej izginemo.

Zavoljo pogumnih, srčnih ter narodno čutečih, zavednih, domoljubnih in svobodoljubnih ljudi, ki so svoj delovni vsakdan in svoje delovno orodje zamenjali z orožjem in se navzlic takratni moči nemškega vojaškega stroja pogumno in neomajno odpravili v boj za

osvoboditev slovenske zemlje izpod tuje tiranije, stojimo danes na tem prizorišču in obeležujemo pravzaprav še edini državni praznik, ki je povezan z dogajanjem v drugi svetovni vojni. Kamnik je med vojno definitivno pokazal tudi naslednje: Miselnost, da je potrebno čakati, da te bo nekdo osvobodil, hkrati pomeni tudi to, da bo do takrat tuji zavojevalec s tabo počel, kar bo želel. To je odločilni prelom, ki ga prinaša četrta točka programa Osvobodilne fronte.

Po vdoru nemške vojske v Kamnik in vzpostavitvi lokalne okupacijske civilne uprave je bil slovenski pouk ukinjen, nadomestil ga je izključno nemški. Raba slovenščine je postala prepovedana, uveden je bil nemški jezik in javna identifikacija z nacističnimi simboli in pozdravljanjem; obstoječi slovenski tablični in kažipotni napisi so bili zamenjani z zgolj nemškimi ali pa so bili vsaj ponemčeni. Vpeljani so bili obvezni jezikovni tečaji nemščine za odrasle in mladino. Slovenski učitelji, duhovniki in ostalo narodnozavedno prebivalstvo so bili izgnani. Slovenske knjige in literature so bile zažgane. Slovenska društva, organizacije in zveze so bila razpuščena. Gledališki, kinematografski in ostali kulturni prostori so bili zaplenjeni in pretvorjeni za potrebe delovanja Goebbelsove propagande. V Kamniku je delovala lokalna izpostava Koroške ljudske zveze. Slednja je izvajala grozljive rasne, politične, narodnostne in dednozdravstvene preglede, na podlagi tovrstnih pregledov so se podajale ocene ter določale in dodeljevale oblike nemških državljskih kategorij. Od leta 1942 so bili mladi Kamničani in Kamničanke prisilno in nasilno mobilizirani v uniformirane oborožene sile in delovno službo Hitlerjeve Nemčije, kar je bilo po Haaških in Ženevskih določilih strogo kršenje mednarodnega vojnega prava. Številni niso preživeli, nekateri so postali trajni invalidi, določeni pa so se morali spoprijemati s povojnimi travmami. Okupirani prostor Kamnika je posledice druge svetovne vojne in okupatorjeve tiranije izkusil v strahotni obliki. Spisek grozot pravzaprav nima konca: internirani in deportirani v nemška koncentracijska taborišča in sodne zapore, izgnani in prisilno izseljeni z zaplembo njihovih premoženj, hladnokrvno usmrčeni in umorjeni, zločinske represalije nad svojci.

26. aprila 1941 je bilo pasivnega čakanja in vdanosti v usodo konec. Pred 84 leti, istega dne, ko se je po ulicah Maribora sprehajal Hitler s svojim spremstvom in zgolj 10 dni po uradni kapitulaciji kraljeve jugoslovanske vojske v Beogradu – je bila v Vidmarjevi vili v Rožni dolini sredi okupirane Ljubljane ustanovljena osvobodilna fronta slovenskega naroda. OF je bila v razvoju odpornišva slovenska posebnost, kajti česa takšnega ni bilo nikjer drugje v nobeni drugi jugoslovanski pokrajini. Njena ustanovitev je pomenila položitev osnovnih temeljev in začetek vsesplošnega oboroženega narodnoosvobodilnega odpora in boja proti okupatorjem. Takrat je bilo jasno, da je preprosto bolje, da Slovenec umre na svoji zemlji zaradi odpora,

upora ali aktivnega boja proti okupatorjem kot pa pod nacifašističnim gospostvom in večno tiranijo. Osvobodilna fronta je sintetizirala ves uporniški duh slovenskega človeka in naroda, ki je bil takrat obsojen na etnocid. Slovencem je izjemno dvignila samozavest, iz naroda hlapcev smo postali narod junakov. Naše narodnoosvobodilno gibanje je odmevalo širom Evrope, kaj Evrope – širom sveta. Hvalila in mu pripisovala zasluge sta ga tako Winston Churchill kot tudi Franklin Roosevelt.

In cena svobode? Več kot 28.000 padlih slovenskih partizanskih življenj in dodatnih 5.000 aktivistov OF in partizanskih sodelavcev; oziroma lokalno: nad 600 padlih borcev, aktivistov in žrtev NOB na Kamniškem. Brez narodnoosvobodilnega boja danes ne bi bilo slovenske države. Slovenci smo dobili status republike v jugoslovanski državi z ustavo, lastnim parlamentom in vlado ter pravico do samoodločbe vključno s pravico do odcepitve, česar nismo imeli nikoli poprej v svoji zgodovini. Kljub siceršnjim množičnim poskusom, tovrstnih zgodovinskih dejstev ne more spremeniti in ne bo spremenil nihče. Brez upora proti okupatorju preprosto ne bi bili na pravi strani zgodovine.

Spoštovane občanke, spoštovani občani. Želim, da današnji dogodek služi hvaležnemu spominu in poklonu nezlomljivi volji vseh aktivistov Osvobodilne fronte, partizanskih borcev, kurirjev, zdravnikov in bolničarjev ter vseh ostalih preživelih in umrlih žrtev nacističnega nasilja, ki so se tako ali drugače pogumno in brez oklevanja uprli nacistični tiraniji in s skupnimi močmi izbojevali svobodo in demokratično državno ureditev, v kateri živimo danes.

Iz zgodovinskih nauk in zgodovine kot znanstvene discipline se slabo učimo. Zgodovina ni slaba učiteljica, mi smo njeni slabi učenci. Spomini na obdobje nacistične vladavine vztrajno bledijo in tonejo proti večni pozabi. 80 let po koncu največje svetovne morije v zgodovini človeštva tovrstne spominske drobce nosi v sebi samo še peščica peščice še živečih pričevalcev in žrtev okupatorjevega terorja, ki so hkrati zadnji neposredni pomnik o trpljenju in nepopravljivih krivicah. Zato ponovno ponavljam: ključno je obsojati, nasprotovati in opominjati pred vsem tistim, kar se na izmišljenih paradigmah oklicuje za večvredno, spodbuja sovražni govor in mišljenje, podpira nasilje ter vzpodbuja ideološko razlikovanje. Ko bomo enkrat dovolili, da tovrstne zločinskosti in grozodejstva postanejo zgolj meglica, ki bo sčasoma zapustila naš kolektivni spomin in prešla v trajno pozabo, potem bomo na skupni ravni človeštva moralno pogrnil. Nam je morda to jasno, marsikomu ni. Zato je ključen prenos znanja na mlajše generacije. Vsaj to, če že ne mnogo več, dolgujemo našim prednikom, ki so brezkompromisno tvegali in izgubljali svoja mlada življenja za to, da lahko mi v njihovem imenu danes živimo svobodno življenje. Življenje, ki ga oni niso mogli.

Ob koncu pa še moj osebni opomin. Tako Mussolini in fašistična stranka ter Hitler in nacistična stranka so bili politično prešibki, da bi brez pomoči drugih prevzeli oblast. V Italiji se je to zgodilo zaradi pomoči koalicije, fašističnega diktatorja so podprli liberalci zaradi želje po okoriščenju ter pridobitvi privilegijev, bonitet in visokih položajev. Tudi Hitler je prišel na oblast po podobni demokratični poti. Kaj je nauk tega? Ne nacisti in ne fašisti niso bili politično dovolj močni, da bi se sami povzpeli na oblast. Potrebovali so pomoč drugih strank. Nacifašizem se lahko omeji, lahko pa se mu pomaga na oblast. To je odvisno od nas. In to je tista ključna sporočilnost.

Vsem danes zbranim poslušalcem in poslušalkam se še enkrat toplo zahvaljujem za vašo pozornost in vam želim lep prihajajoč prazničen dan. Vse dobro.